Kalapis Zoltán

JELENKORI ÖSSZEGEZÉS, NÉMI VISSZAPILLANTÁSSAL

A vajdasági magyar helytörténeti irodalom a XXI. század legelején

A helytörténeti irodalom minden eddigi áttekintése a kiadványok „örvendetes szaporodásá"-ról ad számot, vagyis a szerzők a mennyiségi mutatók szívderítő alakulásának örülnek, a minőségről már ritkábban esik szó, nehogy mondanivalójuknak hervasztó hatása legyen . . .

Valóban, szemmel látható a gyarapodás, különösen az utóbbi tíz-egynéhány esztendőben, amióta (1992-től) rendszeressé vált a határon túli kulturális tevékenység támogatása a mindenkori magyar állami költségvetésben elkülönített összegből. Nem elhanyagolható azonban a különféle egyesületek, a községek és a magánszemélyek által kiadott könyvek száma sem, az önkezdeményezés ezen a téren, különösen az anyagiak előteremtésében, figyelemre méltó eredményekre képes.

Majdhogynem azt találtam mondani, hogy a helytörténeti munkák száma szinte áttekinthetetlen, de ez a megállapítás téves lett volna. Inkább arról van szó, hogy hozzáférhetetlenek, még az érdeklődőknek is külön erőfeszítéseket kell tenniük, hogy tájékozódjanak megjelenésükről, majd újabb erőbedobással hozzá kell fogni beszerzésükhöz. Néha szórakoztató és mulatságos, olykor azonban bosszantó is ez a „társasjáték".

Ebben az áldatlan állapotban benne van az is, hogy tizenöt éve már, hogy felbomlott az intézményes könyvterjesztés, s ma sem állt talpra. Valahogy úgy fest a dolog, hogy a könyvhöz való hozzájutás a bennfentesek kiváltsága, a kevésbé érdeklődő olvasóhoz már nehezen vagy éppenséggel sehogy sem jut el. Kivételek persze vannak, a helyi kiadványok a megjelenés színhelyén rendszerint kapósak. Emlékezetes maradt, hogy Sárközi Ferenc és szerzőtársainak 1997-ben kiadott könyve, *A megtartó egyház* (A feketicsi református gyülekezet történetéből) című, egy nap alatt 900 példányban kelt el.

Talán éppen ez a rendezetlen helyzet az egyik oka (a fő előidézőt persze máshol kell keresni), hogy kudarcba fulladt a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságnak, valamint a zentai Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének közös projektuma, amely a Magyar helyismereti kutatások Vajdaságban, 1945–1995 címmel indult el. 1996-ban megjelent az első mintafüzet, de az erő-

ből csak ennyire futotta, a következő, amelyet egy-másfél hónap múltán ígértek, már nem jelent meg, ennélfogva az 1997-re beharangozott átfogó kiadvány sem hagyhatta el a sajtót.

A kezdeményezés hordozói a helyismereti kiadványok kapcsán többször is idézték Szeli István szavait: „Csak ki kell nyújtani kezünket a kincsért, amit az idő betemetett", de az üzenetet mintha félreértették volna: a helytörténeti kiadványok nincsenek kéznél, a kincseket fel kell kutatni, ha tető alá akarnak hozni egy tisztességes bibliográfiát.

Most, hogy a helytörténeti irodalom egy rövid korszakának (a XXI. század első négy-öt évének) összefoglalására vállalkoztam, én is főleg a mennyiségi eredményeket („örvendetes szaporodás") dicsérhetem, a minőségieket már kevésbé, habár gyorsan hozzá kell tennem, hogy még a legrosszabb könyvben is találhat az ember – ha van türelme végiglapozni – értékes vagy további munkára ösztönző adatot, jelzésszerű közlést, továbbgondolásra késztető megállapítást.

De nem is a szerzők tapasztalatlanságát, tolluk erőtlenségét tenném elsősorban szóvá – habár az ilyesmivel gyakran találkozom –, hanem a szakmai előkészítésnek, a kéziratok előkezelésének gyakori hiányát.

Közhely, de elmondom: a könyvkészítés szakma, amit meg lehet tanulni, s illik is ismerni annak, aki az írásművek kiadására adta a fejét. Az előmunkálatokat ugyanis a lehető legnagyobb gonddal, maximális lelkiismerettel kell elvégezni. Az előkezelésnek két legfontosabb támpontja a recenzens és a szerkesztő.

A recenzens ismerteti a művet, elbírálja, s ennek alapján kiadásra javasolja vagy elveti, esetleg átdolgozását javasolja.

A szerkesztő (redaktor) a kiadásra elfogadott kéziratot nyomdakész állapotba hozza, miközben ő is állandóan mérlegel, értékel, ellenőriz. Feladatköre kényes, mert közvetlen kapcsolatban van a szerzővel, kellő tapintattal kell figyelembe vennie a szerző szándékát, a kéziratban megtestesített munkáját, de ugyanakkor megfelelő eréllyel és tekintéllyel irtania kell a szószaporítást, a locsi-fecsit, a közhelyet, a nyegleségeket, az odavetett megállapításokat, a tudálékosság megnyilvánulásait, amikor a szerző azt is tudni véli, hogy hányat tojt a bíró tyúkja. Minden tudományát latba kell vetnie, ha az asztalára a vidékiesség tömény mázával bevont vagy a nemzetieskedő mártással leöntött kézirat kerül. A mértéktartás, a jó ízlés ezekben az esetekben is nagy segítségére lehet, de a tárgyi hibák esetében olykor tehetetlen: boldog és hálás lehet a szerző, ha netán mégis elcsípi. Persze, az ő feje sem káptalan, a kéziratért azért mégis elsősorban a szerző a felelős.

A helytörténeti kiadványokon a könyvkészítésnek épp ez a két központi alakja van ritkábban feltüntetve, ami azt jelenti, hogy – amennyiben voltak ilyenek – nem adták nevüket a kiadványhoz, vagy ami valószínűbb, a könyvnek se recenzense, se szerkesztője nem volt: a szerző maga bírálta el művét, a szerkesztői munkát pedig egy ismeretlen nevű (felelősséget nem vállaló) egyén végezte el, talán éppen a kiadó. A bajok ilyenkor csőstül megmutatkoznak, s halmozódnak.

Ne részletezzük talán, hogy mennyire fontos a könyv előkészítő szakaszában a nyelvi lektor, a szövegszerkesztő, a képszerkesztő, a műszaki szerkesztő, a korrektor szerepe.

Nálunk három nagyobb kiadó „szakosodott" a helytörténeti munkák kiadására. Közülük a legtapasztaltabb az újvidéki Forum Könyvkiadó, amely az ilyen jellegű kéziratokat ugyanolyan elbírálásban, szakmai megmunkálásban részesíti, mint bármelyik irodalmi vagy más természetű művet. Az előkészületek szakszerűsége, a kikerülő „késztermék" minősége tekintetében a legközelebb áll hozzá a szabadkai Grafoprodukt, amely magáncégként a lehető legjobb színben mutatkozott be az olvasóközönségnek. A tóthfalusi Logos Grafikai Műhelyből (ahol pedig a legtöbb helytörténeti munka jelenik meg) igen váltakozó művek kerülnek ki, sok tekintetben hullámzó kvalitásúak, úgyhogy találni köztük mindent, az első osztályútól a selejtig. Ebbe a sorba tartoznak a több-kevesebb sikerrel működő, „nyomda nélküli" kiadók is: a szabadkai Életjel, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság (Újvidék), a kanizsai Cnesa meg két zentai szervezet is, a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, valamint a Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Hogy a kép még tarkább legyen, ahhoz a magánkiadók is vastagon hozzájárulnak.

Talán éppen ez a kiegyensúlyozatlanság a forrása annak a helyzetnek, hogy a helytörténeti irodalom kínálata egy kicsit a terített asztalhoz hasonlít, ahol vegyes felvágottal „megrakott" tálak sorakoznak katonás rendben. Van itt minden, ami szemnek, szájnak ingere, a látvány is legtöbbször szemgyönyörködtető.

A fogvájó hegyére azonban már ez is, az is kerülhet: hazai vagy bolti harapnivaló, ízletes vagy élvezhetetlen falat, rágós vagy szájban olvadó húsétel, friss vagy állott sajt, pikáns savanyúság vagy hitvány gezemice.

Gusztálom a falatokat, ebbe is, abba is belekóstolok. Képem szélesre kerekedik, amikor fogamra való kerül a számba, elfintorodik, mintha savanyú almába haraptam volna, ha ízetlen falatra találok. Mit mondjak az utóbbi esetben a főszakácsnak? Majd Arany Jánoshoz tartom magam: „Nem tiszte a lantnak, olyatén szolgálat, Hogy megénekeljen minden egyes tálat . . ."

*

Áttekintésemet a klasszikusnak is mondható falutörténetekkel, településkrónikákkal, városi monográfiákkal kezdeném. Egy általános szabály határozza meg jellegüket: elmondani, feljegyezni, felkutatni minden adatot és jelentősebb eseményt egy-egy községről (a szülőhelyről?), mégpedig a kezdetektől napjainkig. Ebbe a keretbe aztán minden belefér: a jó is, a rossz is, a kiváló és a csapnivaló, de még az is, ami köztük van – embere válogatja.

Némileg fellengzős fogalmazással úgy is mondhatnám, hogy az általam meghatározott időszakban (de valamivel korábban is) az opusok és opusculumok egész sora jött létre.

A XXI. század elején megjelent helytörténeti munkák ismertetésére vállalkoztam ugyan, de szívesen emlékszem az előzményekre is, így Karl Miklós 1990-ben megjelent könyvére (*A dűlőutak szorgos népe*. Adalékok Muzslya

százéves történetéhez, 1890–1990). Ő nem tartozott a szélkakas típusú emberek közé, korán kukorékolt, ezért bebörtönözték, elvesztette állását, kényszernyugdíjba ment. Üldöztetésének idején fejezte be kéziratát, s amikor a változó idők jegyében már nyilvánosságot kaphatott, még akkor is csak megcsonkítva jelenhetett meg.

Akkor még nagyon fontos szempont volt a politikai megbízhatóság, a tabutémák tisztelete, ellentétben a mai helyzettel, amikor a fő szempont a tények megbecsülése, a szakmai kérdések ismerete és alkalmazása.

A századvég két egészen kiváló helytörténeti munkát produkált, az egyiknek szerzője Simon Sándor tanító (*Feljegyzések Magyarittabéről*, 1786–1986), a másiknak pedig Ökrész Károly állatorvos (*Míg Temerinbe' magyar szántani fog* . . ., Fejezetek egy község múltjából).

Az előbbi 1998-ban jelent meg, de előzőleg, 1995-ben, a budapesti Néprajzi Múzeum országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatán harmadik díjat kapott. „Bánát magyarságának nyelve, néprajza, néphagyományai viszonylag egyöntetűnek mondhatók – írja a könyv szerkesztője, dr. Papp György –, két nagy tájegységre tagolódnak: a szegedi központú, északról délre hatoló kirajzás, a »szögedi nagytáj« területére, illetve a déli szigetmagyarság életterére, a székely telepekre. Csak egy falu kivétel ezekben a településvonulatokban, mert egészen más gyökerű, eredetű, magyar nyelve viszonylatunkban egyedülálló, szokásrendje sok tekintetben páratlan: ez Magyarittebe, másképpen Ittabé, amelynek népe Békésből került ide . . ." (Nem egészen társtalan, mert a szintén dél-bánáti Torontálvásárhely népe Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Gyomáról és Makóról érkezett. Bálint Sándor csak feltételesen sorolja ezt az utóbbit azok közé a települések közé, amelyeknek vérségi köze van Szeged népéhez – K. Z. megjegyzése.)

Ökrész Károly 1999-ben megjelent könyve az egyik legjobb helytörténeti munka, amely nálunk valaha is megjelent, s egyúttal a legtöbb eredeti dokumentum gazdag tárháza is. Ökrész tisztelettel említi elődeit, köztük Mészáros Sándor történészt és Timár Kálmánt, a kalocsai tanítóképző-intézeti magyartanárt, de elismerően szól segítőtársairól is: Koroknai Ákosról, a Magyar Országos Levéltár munkatársáról, s külön dr. Hegedűs Antal történészről, aki a könyv előmunkálatai során a Vajdasági Levéltár dolgozója volt. „Ez a könyv – írja a hálás szerző – nem jöhetett volna létre Hegedűs Antal közreműködése, a maga nemében élvezetes fordítói munkája nélkül, aki minden segítséget megadott kutatásaimhoz, és buzdított, ösztönzött a munkára."

A helytörténeti munkák legtöbbször alkalmi kiadványok is. Tanók József iskolaigazgató, községi képviselő-testületi elnök három kiadványban emlékezett meg Magyarcsernye újratelepítésének 200. évfordulójáról (*Emlékőrző. I.*, 1992; *II.*, 1995; *III.*, 1997).

Hasonló terjedelmű Dobai József *Tordai krónikája* is (*I.*, 1982; *II.*, 1990; *III.*, 1998). Az ő munkássága azonban átnyúlik a harmadik évezredbe. Legfrissebb kiadványa (*Torda jubileumai*, 2003) az egyházközség megalakulásának és az oktatás kezdetének 200., valamint a megörökülésnek a 100. évfordulója al-

kalmából jelent meg: 1803-ban az első nádfedeles templom és az iskola épült fel, 1903-ban pedig kiparcellázták a Pejácsevich-féle uradalmat.

Még néhányan vannak, akik nagy vállalkozásaikat az új évezredben is folytatták, illetve be is fejezték. Ezek közé az utóbbiak közé tartozik Nagy Sívó Zoltán is, aki második kötetével (az első: *Bukovina, mit vétettem?*, 1999; a második: *A főváros árnyékában*, 2003) befejezte az al-dunai székelység, illetve valamivel pontosabban, a háromfalu egyikének, Vojlovicának, az egykori Hertelendyfalvának helytörténeti vizsgálatát, amely valójában önálló közigazgatási egységként már nem is létezik (akárcsak Muzslya), helyi közösségként Pancsova része lett, a Magyar Nemzeti Tanács sem Vojlovicaként, sem Hertelendyfalvaként nem tünteti fel a magyar helységnevek között. A háromfalu másik két települése egyébként megőrizte önállóságát: Székelykeve és Sándoregyháza.

Szemünk előtt kerekedik ki még egy másik nagy vállalkozás is: *Bezdán története*. Két orvos, két édestestvér – dr. Balla Ferenc és dr. Balla István – közös munkájáról van szó, azzal a megszorítással, hogy az utóbbi szerző valamelyest háttérben maradt az ismertebb dr. Balla Ferenc mellett, neve eleinte a belső oldalakon tűnt fel, s csak újabban került egyenrangú szerzőként a címoldalra, ezért irodalmi lexikonunkban is csak dr. Balla Ferenc neve van feltüntetve, dr. Balla István még társszerzőként sem szerepel.

Bezdán történetének eddig három kötete jelent meg (*Bezdán története a kezdetektől 1914-ig*, 1993; *Bezdán története az első világháború kezdetétől 1944. október 25-ig*, 2001; *Bezdán története.* A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésétől a termelőszövetkezetek felbomlásáig, 1944–1953, Logos, 2001). Nem tartoznak a legkiegyensúlyozottabb munkák közé, de mégis, tisztelettel nyugtázhatjuk a két testvér-doktor törekvését, kitartását, s végső fokon a befektetett munka végeredményét is.

Sok bácskai és bánáti helység lakói csak örülhetnének, ha olyan kutatóik lennének, mint a Balla fivérek, s még a harmadik kötet után is elmondhatnák: folytatása következik . . .

Kishegyesnek (Feketicsnek, Topolyának, Csantavérnek) is van egy tudós helytörténésze, aki az utóbbi negyed században már tiszteletre méltó, még be nem fejezett életművet hozott létre: Virág Gábor. A közelmúltban alkalmam volt megismerkedni egy érett, szorgalmas és sikeres kutató három újabb munkájával, bár így is mondhatnám: három arcával (*Kishegyes*, Helytörténeti tanulmányok és dokumentumok, 2002; *A kézművesség története*, Paraszti foglalkozások, kézművesek, iparosok Topolyán, 2002; *A topolyai Csáki Lajos Általános Iskola története*, Cservenák Pállal, 2003).

Az első könyvről maga a szerző mondja, hogy nem a monográfia igényével készült, de a tanulmányok, cikkek egymás mellé sorakoztatva Kishegyes történetének „bizonyos fokú kronológiai folytonosságát adják" a XV. századtól napjainkig. Kitűnő könyv, oda is került sok kishegyesi és szentandrási lakos otthonába, akik egyébként anyagi támogatásukkal a könyv megjelenését is lehetővé tették. A két község, a telepítvényes Kishegyes és kibocsátó Békésszentandrás 1969-től, az egymásra találás változatlanul boldog örömével ápolják testvéri kapcsolataikat.

A másik könyv ragyogó bizonyítéka annak, hogy a szerző szívéhez a néprajzi témák is közel állnak, a harmadik pedig egy alapos iskolatörténet, amely valójában része egy több darabból álló sorozatnak (*A topolyai iskolák története*, 1750–1944, Újvidék, 1993; Egy bácskai magyar népiskola krónikája, A kishegyesi római katolikus felekezeti iskola története, 1770–1920, Újvidék, 1999; *A feketicsi református iskola története*, kézirat).

Nem tudok ellenállni a csábításnak, hogy ne tegyek említést kedvenc Virág-könyvemről, habár szigorúan véve sem tárgyban, sem időben nem is tartozik ide (*Topolya mezőváros históriája*, 1992). Egy helyi verses elbeszélést tett közzé a XIX. század legelejéről, bevezető tanulmányában pedig felkutatta forrásait, kinyomozta a szerző kilétét (André István kántortanító).

Művelődéstörténetünknek, de irodalomtörténetünknek is fontos dokumentuma ez a históriás ének, de nem elhanyagolhatóak helytörténeti vonatkozásai sem.

Még egy egészen egyedi szerző életművének formálódását figyelhetjük meg, ha nyitott szemmel járjuk a világot. Cs. Simon Istvánét. Ő persze elsősorban költő, majd újságíró, s csak utána egy sajátságos helytörténész, aki a társadalmi élet részjelenségeit írja le impresszionista szociográfiáiban, lírai jegyzeteiben.

Egy mikrovilág felfedezője ő, az egykori dohánykertészek leszármazottainak életsorsa foglalkoztatja, ezekről érzékletes diáriumokat szerkeszt az észak-bánáti térség egyik-másik zugából, így aztán akár a tájbonctan doktorának, torontáli tájkertésznek is nevezhetném. Ez a vidék kihalófélben van, kietlen, sivár és vigasztalan, legfeljebb az őszi nap ragyogása aranyozza be, s hát persze a szerző tolla is: könyveiben ezt a világot festi le (*Sóvirág*. Észak-Bánát szociográfiájához, 1993; *Szülőfalum, Terján*, 1994; *Virulsz-e még, szülőföldem?*, 1997).

Ennek a sorozatnak legsikeresebb darabja a legutóbbi (*Monostor – 770*, 2001), még a faktográfia is nagyobb teret kap benne, habár ez nem erőssége a szerzőnek. Módszere azonban változatlan: kerékpárjára pattan és bekarikázza a kunhalmok tövét, a mocorgó Aranka partját és kilenclukú hídját, az ősi Monostort (Kanizsamonostort 1231-ben említi egy oklevél Monasterium Kenaz néven), s az egyre fogyatkozó falunak mind a hatvan házába bekopogtat, bemutatja mind a száznegyvenegy lakóját.

Lesújtónak, szétcsúszottnak látja az egykori kolostoros tájat, mindenütt az enyészet az úr, ami aztán óriási súllyal nehezedik rá is, mondataira is. A vidék felett még „az égbolt is kihűlt" – írja.

Észak-Bánát poétájának műhelyéből tehát egy drámai hangvételű balladának a prózai változata került ki, ha lírai jegyzeteit (s egy-két versét is) egyáltalán kötetlennek nevezhetjük. Ugyancsak észak-bánáti vonatkozású és hasonló hangvételű Gubás Jenőnek egy korábbi könyve (*Veszendő végeken*, 1997), csakhogy ő szociográfiai vizsgálati módszereket alkalmazva ír az elnéptelenedő, pusztuló Majdánról.

*

Amikor Bárány Ágoston, a történész és az akadémikus, százhetven évvel ezelőtt „felfedezte" Aracs romjait – a gyászcsendben haldokló régiséget, a mese-titkú omladékot, ahogy írta –, megindult az alkalmi írások, a tudományos jelentések és a tanulmányok hosszú sora, sőt könyvek is születtek, amelyek

azonban csak azt a megállapítást ismételgették, hogy a pompás műemlék múltját „vastag homály" fedi. És megjelentek az amatőr búvárok kiadványai is, különösen Trianon után, amikor megszakadt a kapcsolat a természetes háttérrel. Ezekben lelkesen méltatták, mit is jelentenek számunkra ezek a romok, de a homály azonban homály maradt.

Ezeknek az utóbbiaknak sorába tartozik Vajda János tordai tanár gyors egymásutánban két kiadásban is megjelent könyve (*A „mese-titkú" aracsi Pusztatemplom*. Árva magyarságunk zászlóhordozója, 2002; *A „mese-titkú" aracsi Pusztatemplom*, 2003). Ő egyébként 1999 februárjában, a romtemplom bűvöletében, megalapította az Aracs Pusztatemplom Hagyományápoló Társaságot, hogy támogatókat toborozzon a műemlék megmentésére s valahogy ezzel egy időben az aracsi előnevet is felvette.

Közben egy nagy fogalomcsere is történt: a *műemlékből*, a művészeti és történeti szempontból értékes épületmaradávnyból *emlékmű* lett, többnyire úgy tekintenek rá, mint valamilyen szoborra, diadalívre, amely előtt tisztelegni, szavalni, zászlót bontani kell. „Árva magyarságunk zászlóhordozója" – áll a Vajda-féle könyv első kiadásának címlapján, amely azonban a második kiadásban a belső oldalakra szorult.

A Pusztatemplom nyilván azonosságtudatunk fontos része, de nemcsak az, hanem az egyik legértékesebb *műemlékünk* is, amelynek őrzését, védelmét, közkinccsé tételét az Aracs Hagyományápoló Társaság is elsőrendű feladatának tekinti.

A könyv kapcsán még valamit szóvá kell tennem: a súgókat, a meghívott és fogadatlan prókátorokat. Ők a vidékiesség vadhajtásait nem nyesegetni próbálják, hanem koszorút fonnak belőlük. A zugügyvédek, ugye, csak bajt szoktak keverni, a súgásból pedig, az iskolából tudjuk, olykor vaskos félreértések születnek: a hokedliból olykor nokedli lesz. Móra Regina írja (*Hírvivő*, 2002. X. 27.) erről a zömmel összeollózott könyvről, hogy „Egy tudományos . . . mű" Gubás Jenő pedig a *Hét Nap*ban megjelent ismertetőjében közli (2002. VIII. 28.), hogy „A könyv . . . bizonyítékokat közöl (a Pusztatemplom) keletkezésének időpontjáról." Ha ez így volna, elsőrendű tudományos szenzáció lenne, de sajnos nem így van. Rossz szolgálat ez a javából!

Egy másik, már említett tordai szerző kapcsán is egy hasonló eset történt. Losoncz Iván, Tordáról elszármazott szabadkai magyartanár írja Dobai Józsefnek, hogy „. . . a Magyar Nagylexikon szerzői is számon tartják az Ön munkáját, s bekerült a magyar kultúra vérkeringésébe". Hogy, hogy nem, a magánlevél az újságok hasábjaira került (*Hét Nap, Tordai Újság*), de már olyan címmel, hogy „krónikásunk a Magyar Nagylexikonban". Ez már pontosításra szorul: nem Dobai került címszóként a lexikonba, hanem Torda, Dobai neve a címszó irodalomjegyzékében szerepel. Ez is persze valami, de a bolhából azért mégse kell elefántot csinálni.

*

A monográfia a mi tájainkon ritka, mint a fehér holló. Még ott is „hiánycikk", ahol az ember elvárná, hogy négy-öt évenként legalább egy mű megjelenjen: az újvidéki Magyar Tanszéken. A doktori értekezések megvédése után azonban rendszerint lanyhul az alkotói kedv, kevés az újabb vállalkozás, bár

az igazság kedvéért le kell szögezni, hogy a legjobb vajdasági monográfiák ebből a műhelyből kerültek ki, úgy is mondhatnám: csaknem minden, ami értékes.

Az amatőr szerzők táján sincs túl nagy tülekedés. A már eddig említett, monografikus jellegűnek is mondható munkák sorába tartozik – inkább terjedelménél fogva – Törköly István magánkiadásban megjelent könyve (*Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat*. Szaján története, 2000). Ő szerencsésen elkerülte a csapdát, hogy munkáját monográfiának minősítse, mintegy elismerve tartalmi és szerkezeti gondjait, nyelvi és szakmai vesződéseit. Szerencsétlensége viszont, hogy néhány tárgyi „banánhéjon" elcsúszott, ami aztán kihatott a végső értékelésre.

Bakator Judit és Mészárosné Bába Lúcia a Debelyacsáról (Torontálvásárhelyről) szóló helytörténeti munkájukat (*Hosszú a jegenyesor*, 2003) az alcímben bátran monográfiaként tüntették fel, amit végül is a három recenzens is magáévá tett. A szerkesztő szerint „egy monográfiának magában kell foglalnia mindent, ami egy helységről adott pillanatban tudott, tudható, mondjam talán úgy, hogy előkaparható, összekaparható".

Ha monográfia helyett falukrónikát említ, akkor egy szó sem érhette volna háza elejét, de így . . .

Én egy monográfiáról mégse mondanám azt, hogy „kaparék", hanem azzal értenék egyet, amit ugyancsak a szerkesztő a könyv végén mond a monográfiáról, nevezetesen azt, hogy „egy tudományos kérdést részletesen, a teljesség igényével tárgyaló, nagyobb terjedelmű szakmunka".

A hatszáz oldalas, már-már luxuskivitelű (a simított, famentes papír, a kemény födéllap nálunk már annak számít) torontálvásárhelyi helytörténeti munka minden lehet, csak monográfia nem. Ez a megállapítás azonban nem azt jelenti, hogy haszontalan fáradozás volt előállítása, ellenkezőleg, a korábbi helytörténetek áttekintésével és felhasználásával, a hallatlanul gazdag képanyagával, a mindennapi tevékenységeket felölelő cikkeivel, az életrajzok sokaságával a nagy dél-bánáti falu egykori és mostani életének többé-kevésbé sikeres keresztmetszetét adja. Felölel mindent, vagy legalábbis sok mindent, „ami egy helységről adott pillanatban . . . tudható", ahogy azt a szerkesztő be is jelentette, bár lehet, hogy kevesebbel esetleg többet is lehetett volna mondani.

Szerényebb kivitelű, de a címmel tartalmilag teljesen egybecsengő a zentai Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének kiadványa (*Zenta monográfiája, I.*, 2000). Zentai hagyományokhoz híven ez is úgy készült, mint a Luca széke: mire megjelent, az öt szerző (Guelmino János, Pejin Attila, Urbán János, Dobos János, Szekeres László) közül kettő, a két utóbbi, távozott az élők sorából.

A monográfiaírás nagy kora a mi tájainkon is a XIX. század utolsó egy-két évtizede volt. Akkor született meg a városmonográfiák hosszú sora (Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története, I.*, 1886, *II.*, 1892; Milleker Bódog: *Versec szab. kir. város története*, 1886, német, magyar és szerb nyelven; Érdujhelyi Menyhért: *Újvidék története*, 1894, ugyancsak háromnyelvű kiadásban. Ide kívánkozik még a kétkötetes, Dudás Gyula szerkesztésében 1896-ban Zomborban megjelent *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája* is).

1897-ben készen állt a kiadásra Dudás Gyula zentai monográfiájának I. kötete is (az 1751-ig terjedő időszakot ölelte fel), úgyhogy a Tisza menti város felsorakozhatott volna az előbbiekhez, de a városi tanács kicsinyessége és szűklátókörűsége miatt erre nem került sor sem a XIX. században, sem azután, szégyenfoltot ejtve a nemzedékek egész során. Közben elmúlt a XX. század is, úgyhogy a monográfia, többszöri nekifutás után, végül is a XXI. század legelején született meg.

Mint tudjuk, szerzői munkaközösség készítette, a II. kötet viszont egy szerző munkája lesz (Pejin Attila írja meg a város történetét 1918-tól napjainkig), állítólag egy-két év múltán jelenik meg, amit persze, az eddigi tapasztalatok alapján, csak nagy-nagy fenntartással kell fogadni. Kanizsa monográfiájának első kötete is például tíz évvel ezelőtt jelent meg, folytatása viszont még csak a láthatáron sincs.

Amíg Zenta az elkészült, de ki nem adott vagy a megrendelt, de el nem készült monográfiákkal örökös gondokkal és lemaradásokkal küszködött, addig egy másik területen, a monográfia előmunkálataival, egyedülálló teljesítményt nyújtott: a Zentai Monográfiai Füzeteknek 1964-től napjainkig több mint ötven kötete jelent meg, a Zentai Füzeteknek pedig 1960 és 1985 között még harminc!

*

Besorolhatatlan, majdhogynem meghatározatlan műfajú könyv az Újvidéki Televízió magyar szerkesztőségének jubileumi kiadványa (35 éve együtt. A jugoszláviai magyar televíziózás története. Írta és szerkesztette: Kartag Nándor). „Nem a jugoszláviai magyar televíziózás három és fél évtizedét aprólékosan bemutató monográfiát kínálunk – áll a szerkesztő összefoglalójában –, hanem egy-egy jelentősebb mérföldkőnél vagy éppen buktatónál megállva, inkább e göröngyös utat megtett kis szerkesztőség egy-egy korszakának hangulatát, fáradságos munkájának, küzdelmeinek körülményeit kívánjuk felidézni. Újságcikkekből, tévékritikákból és egyéb dokumentumból, s nem kevésbé a műsorkészítők tanúságtevő életrajzaiból és fényképeiből, szerkesztők emlékezéseiből és tekintélyes közéleti személyiségek méltatásaiból áll össze a mozaikkép – végső soron a jugoszláviai magyar televíziózás viszonylag rövid, de annál mozgalmasabb története."

Hogy nem monográfia, azt maga a szerkesztő is megállapítja, de nem is „Tévétörténet", ahogy a címoldalon megjelent, s a szerkesztő is sugallja, némi elhatárolással. Valójában ez a 380 oldalas könyv az alkalmi és megjelent cikkek gyűjteményével, több száz biográfiájával, mintegy félezer fotójával csak az adalékok gazdag tárházát nyújtja egy jövendőbeli tévéhistória megírásához, természetesen újabb kutatásokkal kiegészítve. Egy monográfia elkészítéséhez ennél még több is kell.

S az egységesítést kell elvégezni, az értékelés mércéit is meg kell határozni.

*

Beretka Ferenc honismereti könyve kétnyelvű kiadás: a magyar és a szerb szöveg egy födél alatt jelent meg, mintegy száz-száz oldalnyi terjedelemben, nem egészen azonos címmel (*Bačko Petrovo Selo kroz vekove. Péterréve az idők sodrában*, 2003).

A könyv több pontosítást, kiegészítést, magyarázatot kíván.

Az egyik a helységnév kérdése. „. . . a pravoszláv templomtól délkeletre telepedett le (1526 után) – írja a szerző – Petar Tašin halász, akit a falu névadójának tartunk." Így, többes számban, tehát ebben a véleményben a honismereti könyv szerzője is osztozik. De hát akkor ki a névadója a Peterreus nevű falunak, amelyet 1092-ben említ Szent László király a tihanyi apátság birtokösszeírási oklevelében? Vagy a Peterrewe, Peturrewy, Peturreu helységnévnek, amelyek később bukkantak fel, s a szerző is említi őket könyvének 7. és 8. oldalán?

A magyar források úgy tartják, hogy a Péterréve helységnév a Péter személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott rév főnévnek az összetétele, a Bačko Petrovo Selo pedig a magyar mintára alakult ki, függetlenül attól, hogy az 1092-ben említett Péter (Petur) ismeretlen személy, az 1526 után letelepedett Petar pedig állítólag ismert.

Még egy hasonló pontatlanságra hívom fel a figyelmet: „Vajdaság legrégibb iskolájának az 1573-ban létesült hopovói (Ireg mellett) kolostoriskolát tartják" – írja a szerző, nem hivatkozva a forrásra.

Valójában a szerb történetszemléletnek még egy csúsztatásáról van szó, hiszen az első „vajdasági" iskolát Szent Gellért alapította 1028 körül a mai Bánát egész területét is felölelő Csanád egyházmegye székhelyén, Bácskában viszont a bácsi káptalan megalapításával jött létre iskola 1077 és 1095 között, erről az első írott dokumentum 1158-ból ered.

Ha jövőnk bizonytalan is, múltunk tényei legtöbbször bizonyosak és bizonyítottak.

Szerzőnk egy újabb kori esemény kapcsán írja: „Az 1944–45-ben bevezetett partizán katonai közigazgatás alatt elkövetett megtorlásokról hivatalosan még napjainkban sem esik szó. Matuska Márton kutatásai szerint mintegy 300 bírósági eljárás és ítélet nélkül kivégzett péterrévei magyar jeltelen tömegsírját mosta el a Tisza valamikor az ötvenes évek vége felé." Mészáros Sándor történész 72 áldozatról tud (*Holttá nyilvánítva*, 1995), de erről a könyvről a szerző nem tesz említést.

Na már most, egy helytörténésznek nemcsak az a dolga, hogy ismerje és idézze a vonatkozó irodalmat, hanem újat is adnia kell, részletesebben meg kell világítania a helyi eseményeket, rendet kell vágni az eltérő közlések bozótjában.

Mindnyájunk példaképe, Gyetvai Péter péterrévei helytörténész szépen írja mintaszerű munkájában (*A tiszai korona-kerület településtörténete, I–III.*, 1992): „A helytörténetírást ugyanis nemcsak megilleti az a jog, hanem inkább talán kötelessége is, hogy általános elvek, szempontok, eszmeáramlatok leszűkítő vagy egyetemesítő módszere mellett térjen ki a részlet-események ismertetésére is."

Ez némely esetben meg is történt: a vízivilág, a halászat, a népi kézművesség, az erdők, rétek, töltések leírásában.

A könyvbe Péterréve több ismert szülöttjének vagy a településen működő jeles emberének rövid életrajza is bekerült. A névsor azonban hiányos. Legszembetűnőbb, hogy a könyvben egy[illegible]nt emlegetett Samu Mihálynak, az

általános iskola névadójának (a szerző ennek az iskolának az igazgatója) és dr. Kiss Imrének, a falu neves orvosának kimaradása. Az 1941-ben elesett Samu Mihályról alighanem illett volna elmondani, hogy az antifasiszta mozgalom hőse volt, dr. Kiss Imréről pedig hogy 1941-ben jótállt a szerbek egy csoportjáért, s így elkerülték a likvidálást (1941 és 1944 között Péterrévén egy szerbet sem végeztek ki), ő viszont 1944-ben, a megtorlás napjaiban, pusztán a véletlennek köszönhette, hogy életben maradt. De nincs feltüntetve Cseh Károly, Berecz Sándor, Muhi János, Tőke István stb. neve sem.

Nagy igazságtalanság, mégis az a szomorú valóság, hogy egy-két hiba többéves erőfeszítést egyszerűen nullára állít. Beretka Ferenc könyvében nem egy ilyen akad, amelyek aztán sajnálatos módon annullálják az egyébként tiszteletreméltó iparkodást.

*

Az imént egyik legfrissebb „szerzeményemről" mondtam el egyet-mást, s ezzel valójában lezártam vizsgálódásomat az általánosnak mondható falutörténetekről, településkrónikákról, városi és mezővárosi monográfiákról. A továbbiakban csoportosítani próbálom – ha valahogy kijön a lépés – a hasonló jellegű kiadványokat. Elsőként azokat veszem számba, amelyek egy személyről szólnak, egy-egy érdemes embernek állítanak emléket.

Szabó József, a törökkanizsai Aleva paprikagyár villanyszerelője, a megszállott helytörténész másfél évtizedes kutatómunkával feltárt úgyszólván minden fellelhetőt Tallián Emilről (1859–1911), Törökkanizsa egykori főszolgabírájáról és földbirtokosáról, a világutazó vadászról, a város fejlesztőjéről és jótevőjéről, a Tisza-parti sétány és a főutcák hársfáinak telepítőjéről, a botanikus kertre emlékeztető park létrehozójáról. Számba vette egyedülálló, de az első világháború után széthúzott trófeagyűjteményét, megtalálta a világ minden táján készített fényképeinek kollekcióját, nagyszabású kiállításon mutatta be ezeket, kezdeményezésére helyreállították megrongált emlékművét (Szentgyörgyi István alkotását), más szóval: visszahozta a köztudatba Törökkanizsa jeles polgárát, a város jótevőjét, gazdasági fejlődésének elindítóját.

Áldásos munkájának koronája a Tallián-féle kiállítás katalógusa meg a *Tallián Emil, a világutazó vadász* című vaskos könyv, amely a Családi Kör kiadásában jelent meg 2002-ben, s amelyet még az évben „a legszebb magyar könyv" díjjal tüntettek ki. Az ő neve szerepel szerzőként a könyv címoldalán, bár hozzájárulásának értéke nem csökkent volna akkor sem, ha a belső oldalra kerül ilyen megfogalmazásban: A bevezető tanulmányt írta, Tallián Emil írásait és fényképeit közreadja . . . A csaknem 350 oldalas könyv mintegy kétharmada ugyanis Tallián Emil összegyűjtött képeiből és cikkeiből, naplójegyzeteiből állt össze.

Gergely József újságíró és természetbúvár Csornai Richárdnak (1903–1984), a csantavéri gyógyszerésznek, az Európa-hírű ornitológusnak, a Peterson–Mounfort–Hallom szerzői hármas *Európa madarai* című, kiváló kézikönyv (angolul 1954-ben jelent meg, magyarul 1969-ben) jugoszláviai munkatársának élvezetesen megírt életrajzát tette közzé (*Hallod a pallidát?*, 2002).

A kötet címéül választott kérdés Csantavéren hangzott el, amikor Csornai leányával sétált és egyszer csak megszólalt a halvány geze, vagyis a pallida gyönyörű éneke. Az 1987-ben megalakult szabadkai Ökológusok Egyesülete az ő nevét viseli.

A verseci Városi Múzeumban 2002-ben emlékeztek meg az intézmény fennállásának 120. s a múzeumalapító Felix Milleker halálának 60. évfordulójáról. Ebből az alkalomból Anica Medaković, a múzeum tudományos munkatársa egy kitűnő kiállítást rendezett, és egy szép kiállítású szerb és német nyelvű könyvnyi terjedelmű katalógust írt Felix Milleker hosszú életéről és rendkívül termékeny munkásságáról. Munkáját angol nyelvű összefoglaló egészíti ki.

Milleker az Osztrák–Magyar Monarchia gyermeke, így aztán szerteágazó magyarországi kapcsolatai is voltak. Elég, ha csak két mentorára emlékeztetünk (a könyvben ennél sokkal többről tesznek említést): Torma Károly egyetemi régészprofesszorra, az aquincumi romok feltárójára és Hampel József archeológusra, szakfolyóirat-szerkesztőre. Szinnyei József a Magyar írók élete és munkái című sorozatának 1902-ben kiadott VIII. kötetében terjedelmes szócikket írt róla, felsorolva az addig magyarul is megjelent helytörténeti műveit. Már ezért is illett volna egy magyar nyelvű összefoglalót adni, egy ilyen jellegű tájékoztatóval a verseci magyar közönséget is megtisztelhették volna.

A figyelmesség szép erény, ebben az esetben talán még kötelesség is lett volna.

(A már leadott kéziratot kértem vissza a szerkesztőtől, hogy megismételhessem a fenti megállapítást: a Vajdasági Múzeum kiadásában, szerb és angol nyelven megjelent katalógusból (*Slatka izložba*, 2004) szintén hiányzik a magyar nyelvű összefoglaló. Európa felé haladva elfeledkezünk a környezet nyelvéről, a közönség egy részének nyelvéről? Az egyébként egyedülálló, a csokoládé történetéről szóló kiállítást Bánszky Mária rendezte, ő írta a katalógus szövegét is, az illusztrációkat pedig Léphaft Pál rajzolta).

*

A szabadkai Városi Múzeum kiadásában jelent meg ugyancsak luxus kiadásban egy háromnyelvű (szerb, magyar, angol) fényképgyűjtemény a Vojnich család fotóalbumaiból Mirko Grlica válogatásában és bevezető tanulmányával, amely valójában egy rövid családtörténet (*A bajsai Vojnich család nemesi világa*, 2003). Több mint 170 korabeli fotográfia került közlésre, amelyeket a Városi Múzeum történeti osztályán őriznek. Zömmel a XIX. század második felében készültek, némelyek a hatvanas-hetvenes években.

Grlicában egy kényelmes szerzőt ismertünk meg, aki a könnyebb ellenállás vonalán haladva állította elő feltehetően költséges könyvét. Persze, nem az a baj, hogy drága és díszes (az utóbbi évek egyik legszebb könyve került kezünkbe) – egy fotóalbumnak ilyennek is kell lennie! –, az a gond vele, hogy hiányos információkat nyújt, rébuszok elé állítja az olvasót. „Azt szerettük volna, hogy a fényképek önmagukért beszéljenek, ezért a kísérőszövegben csak a leglényegesebb adatokra szorítkoztunk . . . csak a fejezetek bevezető fotóit láttuk el

szöveges magyarázattal" – írja a szerző. Ez a gyakorlatban úgy fest, hogy a 64. oldalon közli a fényképeken ábrázolt házaspár és gyermekeinek nevét, születési dátumát, a családfő foglalkozását és tisztségeit, majd a következő tíz oldalon képaláírások nélkül hozza fényképeit, akik közül többen időközben felnőttek, megöregedtek.

Mondjuk rá, hogy az olvasó szereti a rejtvényfejtést, s nem zavarja, hogy lapozgatnia kell, hogy kibogozza, kit is lát „a nézegetésre szánt" fényképeken. Fogadjuk el azt is – üsse kő! –, hogy a gyengébbekre nem kell tekintettel lenni.

Két dolog azonban nehezen bocsátható meg. Az egyik a pongyola fordítás, amit egy szabadkai múzeum nem engedhet meg magának (a rogata marva nem szarvas jószág, hanem szarvasmarha; a prvi bogataš Subotice nem az első gazdag ember Szabadkán, hanem Szabadka leggazdagabb embere). Az sincs egészen rendben, hogy a Vojnich-féle családfa csak magyarul jelent meg (nyilván így készült el), de ha már a képaláírásokban a szerző gondosan ügyelt arra, hogy a Lőrinc Lovro, a Lajos Lajčo, a László Ladislav, az Erzsébet Jelisaveta, a Lukács Luka, a Pál Pavle stb. stb. néven jelenjen meg, akkor a horvát változatot is el kellett volna készítenie.

Legnagyobb bánatom azonban, hogy a fényképek auktorairól egy árva szó sem hangzik el, a keletkezés időpontja sincs jelölve, még a megközelítő sem. Ez épp olyan főbenjáró bűn, mintha a portrékat a festő nevének említése nélkül közölnék.

A kényelmes hozzáállás itt már súlyosnak is mondható mulasztásba torkollott: a 170 fénykép közül egynek sincs szerzője, illetve nincs feltüntetve. Ez ma már nem megy, különösen egy múzeumi kiadvány esetében, még akkor sem, ha a szerző csak nézegetésre szánta a fotókat . . .

*

Amióta Matuska Márton – csaknem egy fél évszázados tabutémát megdöntve – a *Magyar Szó*ban közzétette kutatásainak eredményeit az 1944–45-ben történt vérengzésekről (1990. X. 12.–1991. II. 27.), s munkája még az évben könyv alakot is öltött (*A megtorlás napjai*, Forum, 1991), a helytörténeti és történeti munkák egész sora látott napvilágot. A jég azonban azóta sem tört meg teljesen, a félelem ma is bénítólag hat. Meg aztán szerb részről szembeszökő ódzkodás, a struccpolitika, a szándékos mellőzés – tisztelet egy-két kivételnek (Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini, 1941–1946*, Újvidék, 1996).

2000-ig hat helytörténeti füzet, könyv jelent meg (némelyik két kiadásban is), s nyolc helységből szolgáltatott többé-kevésbé megbízható leírást az eseményről és az áldozatok névsorával (Sinkovics Ferenc 1994-ben, *Mementó* címmel tette közzé Szabadka és környéke áldozatainak névsorát, majd újabb kiegészítésekkel 2001-ben és 2003-ban is).

Két szerzőt külön is érdemes kiemelni. Az egyik Mojzes Antal pedagógus és helytörténeti író. Ő volt az első, aki a teljesség igényével megírta egy falu kálváriáját az 1944-es vérengzések idején (*A bajmoki razzia*, 1994). Egy másik pedagógus, a zentai Szloboda János szülővárosának tényeit gyűjtötte össze és tette közzé a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtárában

(*Zentán történt '44-ben*, 1997). Ezek közé a faktumok közé tartozik az 1944. november 10-én keltezett, eredeti szerb nyelvű „halállista" közlése és a jegyzéken szereplő emberek személyi adatainak begyűjtése, továbbá – A másik fél közcímmel – két korabeli pártember, Farkas Nándor és Olajos Mihály emlékezése, akik „belülről", a legszűkebb pártkörökből szemlélve írták le az eseményeket, olykor a bűnbánat hangján. Kezükhöz nem tapadt vér, de nem akadályozták meg a vérontást (nem is kötötték az orrukra, mi készül), s később is, megalkuvóan, hallgattak róla.

Ma már az általános jellegű, magyar nyelvű településtörténeti munkák nehezen képzelhetőek el a negyvennégyes vérontás adatai nélkül.

Ez ideig a legjobb és legteljesebb munka Csorba Béla szerkesztő és szerző keze alól került ki, Ádám István, Matuska Márton és Ternovácz István közreműködésével (*A temerini razzia*, 2001). A könyv „a kellő pontosság" és a „történelmi hűség" jegyében készült – több elérhető dokumentummal, soksok képpel –, úgyhogy az első monografikus igényű feldolgozásnak könyvelhetjük el. Rávilágít a razzia valóságos hátterére, így a szláv dominancia megteremtésének és biztosításának igényére is (Ivan Rukavina tábornok, a katonai közigazgatás parancsnokának kiáltványa „e vidék délszláv karakterének" megőrzéséről beszél), de eloszlatja a tévhiteket a „kollektív bűnösség"-ről meg a „személyes bosszú"-ról, noha ilyen is volt.

Az 1944–45-ös katonai beavatkozás etnikai tisztogatás volt a javából, szabályos népirtás.

A könyv két fő tartópillére a hozzátartozók és a tanúk nyilatkozatai, vallomásai és a gondosan összeállított adattárak (kivégzett áldozatok névsora, a bírósági ítéletek alapján kivégzettek listája, az ismeretlen körülmények között elhalálozottak lajstroma, az elesett vagy eltűnt honvédek és leventék jegyzéke, a Petőfi brigád elesett harcosainak névsora).

Az ilyen természetű, alaposnak és szerteágazónak minősíthető helyi kutatások jelentősége többek között abban is van, hogy valamelyest közelebb visz bennünket az áldozatok számának megközelítő megállapításához. Az eddigi becslések ugyanis igen eltérőek. Dr. Mészáros Sándor szerint az áldozatok száma 15 000–20 000 lehetett (*Holttá nyilvánítva, I.*, 1995), A. Sajti Enikő viszont a nem régi doktori disszertációjában az áldozatok lehetséges számát 5000 és 60 000 között rögzíti, azzal a megállapítással, hogy a mérlegelés nem szorítható szűkebb sávra, mert a rendelkezésre álló adatok ezt nem teszik lehetővé.

A könyv címe – a maga egyszerűségében – döbbenetes, hiszen tovább bővíti a razzia szó értelmezését. A magyarországi források ma is a hagyományos meghatározás felé hajlanak. Az idegen szavak szótára szerint a razzia „valamely terület rajtaütésszerű rendőri ellenőrzése, átfésülése bűnözők és gyanús elemek kézrekerítésére". Krúdy is azt írja egy helyütt, hogy „a razzia igen szép eredménnyel végződött: öt zsebtolvaj, három betörő, huszonhét notorikus munkakerülő, s tizenegy züllött életet élő nő került a rendőrség kezébe." A két háború idején az árurejtegetők ellen tartottak országos razziákat.

Csupa ártatlan szómagyarázat! Itt a Délvidéken a fogalomnak sokkal súlyosabb tartalma van: az 1942-es újvidéki razziára emlékeztet, amikor néhány

vétkes miatt, az antiszemita és a szerbellenes hullámot meglovagolva, az ártatlanok ezrei lakoltak.

1944-ben jött a visszacsapás, a „kölcsönkenyér" kamatos elszámolása. Az atrocitás most már ellenkező előjelet kapott: német- és magyarellenességet. A razzia szavunk viszont egy újabb elemmel „gazdagodott", a genocídium fogalmával.

(Kéziratleadási szempontból a „lekésett" kiadványok közé tartozik a Vajdasági Magyar Tudományos Társaságban megtartott tudományos értekezlet anyagának közzététele, Csorba Béla, Matuska Márton és dr. Ribár Béla szerkesztésében, ezért csak jelzésként teszek említést róla (*Rémuralom a Délvidéken*. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944–45. évi magyarellenes atrocitásokról, 2004).

*

A fenti témakörhöz szorosan kapcsolódnak azok a kiadványok, amelyek a két világháború áldozatainak állítanak emléket, főleg azoknak, akik a másik, a vesztes oldalon álltak, akik a Monarchia, illetve a Magyar Királyi Honvédség kötelékeiben teljesítettek szolgálatot, s eközben vesztették el életüket. A két világháború során – a totális hadviselés eszméjének meg a nemzeti és ideológiai szempontok döntő előretörésének idején – módfelett megnövekedett a polgári áldozatok száma (zsidóüldözések, munkaszolgálatosok, szőnyegbombázások, új fegyverek bevetése).

Az első ilyen jellegű munka 2000-ben jelent meg a Bácsország könyvek sorozatban (a lendületes kezdő korszak után elnémultak?) a következő címmel: A szabadkai község II. világháborús áldozatainak névsora. Ebbe mintegy hétezer áldozat neve került be függetlenül attól, hol, milyen körülmények között veszítették el életüket: a Don-kanyarban vagy a szerémségi fronton, az aknamezőn vagy a gázkamrában, a kivégzőosztag előtt vagy a tábori kórházban, a nélkülözés okozta betegség vagy légitámadás következtében. Rendkívül nagy azoknak a száma, akikről nem sikerült megállapítani, hol és milyen körülmények között veszítették el életüket, ők az eltűntek hosszú lajstromát növelték, bár ők sem „ismeretlen katonák", „ismertlen civilek".

A könyv szerzői: Mirko Grlica, dr. Hegedűs Antal, Milan Dubajić és Lazar Merković.

Zentán és Kanizsán rövid idő alatt három ilyen kiadvány látott napvilágot (*Az I. világháború zentai áldozatai*, 2001; *Kanizsa község I. világháborús hősi halottai*, 2003; *Zenta és Magyarkanizsa II. világháborús hősi halottjai*, 2004). Mindhárom könyv szerzője azonos: Molnár Tibor levéltáros. Örömmel nyugtázzuk egy fiatal és szorgalmas kutató és hadtörténész jelentkezését, egy írólevéltáros feltűnését. Talán még azt a megállapítást is megkockáztathatnánk: benne látjuk a szépemlékű szabadkai archivistának, a művelődéstörténész Magyar Lászlónak az utódját.

Eredményes kutatómunkájáról sok szépet lehetne mondani, de ehelyett hadd álljon itt most két adat: 1941 és 1945 között Zentán, Kanizsán és kör-

nyékén 1503 polgári és 153 katonai áldozat volt, az 1944-es vérengzéseknek pedig 98 mártírja.

Ez a kiadvány a Zentai Monográfiai Füzetek 53. kötete!

Az ilyen jellegű munkák megírása és kiadása fellendülőben van. A Balla fivérek munkáiban is megtaláljuk a témát, dr. Virág Gábor pedig a *Bácsország* című honismereti szemle legfrissebb, 28. számában, Kishegyes háborús veszteségei címmel ad áttekintést a település I. és II. világháborús, meg a kilencvenes évek háborújának áldozatairól. De ebbe a sorba tartozik Pejin Attila könyve is (*A zentai zsidóság története*, 2003), amelynek megjelenése (bár a kézirat már 2000-ben elkészült) egybeesett a holokauszt idei hatvanadik évfordulójával.

Ő is az ígéretes, már befutott szerzők közé tartozik, akárcsak Molnár Tibor, azzal, hogy ő történész és ismert muzeológus. Arról már volt szó, hogy Pejin Attila készíti *Zenta monográfiájá*nak II. kötetét, de a közelmúltban több kiállítással és könyvvel is felhívta magára a figyelmet (*A zentai csata emlékezete*, katalógus, 2001; *Zenta utcanévlexikona*, 2003; *A zentai hírlapok történeti bibliográfiája*, 2004).

*

Szomorú a szobrok sorsa ezeken a mi tájainkon. Nemcsak a kisebbségi vonatkozásúaké, de mégis, leginkább az övéiké. Lerombolt, szétvert, eltűnt – ezek a leggyakoribb szavak, ha róluk esik szó.

Ha már ez a helyzet a köztéri emlékművekkel, akkor a velük kapcsolatos kiadványok sem lehetnek túl kellemes olvasmányok, még kevésbé tartalmazhatnak derűs szövegeket. Az a nagy téma, ha történetesen valamelyik átvészelte a zord időket. (Lásd: a két vajdasági Kossuth-szobornak, az ittabéinak és a moravicainak a történetét.)

Ezen a téren a Duranci–Počuča szerzőpáros egy minden tekintetben alapos munkát adott ki kezéből, amely a Községközi Műemlékvédelmi Intézet kiadványaként jelent meg (*Szabadka község emlékművei*, 2001). Nekik aztán, tekintettel Szabadka művelődési múltjára, volt is mit számba venni, találhattak bőven példát arra is, ami volt, s arra is, ami megmaradt.

A Bácsország Könyvek sorozat 5. köteteként hagyta el a sajtót egy szabadkai negyvennyolcas hadtörténeti tanácskozás anyaga, számos melléklettel (*A kaponyai csata*, 2000). Azért említjük ezen a helyen, mert a szabadkaiak két csataemlékművet is emeltek tiszteletére: egyet a főtéren, egyet a színhelyen.

A mai Városi Könyvtár épülete előtt 1899-től egy csaknem tíz méter magas oszlop állt, tetején egy turulmadárral, csaknem két méter szélességben kiterjesztett szárnyakkal, hirdetve a győztes csata emlékét. 1918 után, az akkori felfogás szerint (nem hiszem, hogy azóta bármi is változott volna) nem maradhatott a helyén. Ez történt a csata színhelyén, szintén 1899-ben felállított emlékművel is, csakhogy ezt a XX. század negyvenes éveiben először, 1999-ben pedig másodszor is helyreállították.

Hamisítatlan XX. századi história.

Még egy szerzőpáros – Cservenák Pál és Nagy Tibor – tett az asztalra egy összegező munkát, szerény kivitelben, tartalommutató nélkül (*A topolyai szobrok és emléktáblák*, 2002). Ebből sem maradhatott ki egy ilyen fejezetcím: Lerombolt és elveszett szobrok. Ha majd egyszer nálunk beköszönt egy emberibb, egy toleránsabb korszak, akkor majd mindenki fejet hajthat a sajátja előtt, de tisztelettel tekinthet a máséra is. (Elég nehéz ezt kivárni: a zomboriak már évek óta próbálkoznak, hogy a Schweidel-emléktáblát a kaszinó faláról áthelyezzék a szülőházra. A csókaiak csaknem harminc év várakozás után leplezhették le Móra Ferenc mellszobrát. Kiss József vízimérnöknek, a bácskai nagycsatorna tervezőjének és építőjének még a munkálatok befejezésének 200. évfordulója alkalmából sem emeltek szobrot, pedig Bácska mai természeti képét ő alakította ki.)

Vannak azonban vigasztalóbb példák is. Magyarkanizsa az utóbbi időben sokat tett ezen a téren. A honfoglalás évfordulója kapcsán egy kunhalmot képeztek át monumentummá, mellszobrot emeltek Beszédes József vízimérnöknek (Lantos Györgyi csongrádi szobrász alkotása), s ebből az alkalomból egy füzetecskében is ébresztgették a város szülöttjének az emlékét (*Beszédes József, 1787–1852*, Kanizsa, 2002), a főtéren pedig egész alakos emlékművet állítottak a város két újkori, jellegzetes és meghatározó alakjának: Koncz István költőnek és Dobó Tihamér festőművésznek (Dudás Sándor munkája, Csongrád). Ebben az esetben azonban egy újabb alkalmi kiadványra már nem futotta.

A megemlékezés egy másik szép példájára Tóthfaluban került sor, amikor utcát neveztek el, emléktáblát lepleztek le Almási Gábor szobrász születésének 90. évfordulója alkalmából, s ami a legszebb: erre az időpontra megjelent egy monográfia is a művész életéről, életművéről, Ninkovné K. Olga Mária, a szabadkai Városi Múzeum művészettörténészének tollából (*Emberközelben*. Almási Gábor élete és művészete, 2003). Alkalmi kiadványnak is minősíthető, de több annál: ez egy szakavatott munka, egy szakszerű értékelés Almási Gábor művészi eredményeiről, amelyről persze eltérő vélemények is lehetnek.

(Még egy post scriptum: az Újvidéki Színház előcsarnokában 2004 májusában felavatták Kiss Julianna szobrásznő Vörösmarty-szobrát, amely több évi gyűjtés eredményeként kerülhetett a helyére – némi késéssel: a költő születésének 200. évfordulóját 2000-ben ünnepelte a magyar közélet.)

*

Az imént vízépítő mérnökökről is szó esett, folytassuk talán áttekintésünket azokkal a szerzőkkel, akik az észak-bácskai vizek tudós ismerőiként mutatkoztak be az elmúlt évek során.

Az egyik, a fiatalabbik, Hovány Lajos, a szabadkai Építőmérnöki Kar Vízépítő Tanszékének tanára két korábbi könyvében Palics múltjáról írt (*A Palicsi-tó és környéke*, 1997; *A palicsi fürdő és a Böge-csatorna*, 1998), új munkájában viszont (*Vizeink nyomában*, 2002) Északkelet-Bácska felszíni kisvizeinek nemcsak a múltját, hanem napjaink helyzetét is feltérképezte, azzal a nyomós indokkal, hogy „vizeinknek nemcsak a múltját, jelenét sem ismerjük".

A másik, az idősebbik, dr. Szöllősi Gyula nyugalmazott egyetemi tanár előző szakmunkájában a Palicsi-tó történetét dolgozta fel (*A Palicsi-tó vize 1781-től 1999-ig*, 1999), a mostaniban pedig a másik szabadkai állóvízről ad érzékletes tudósítást (*A Ludasi-tó vize*, 2003).

„Ezt a könyvet csak olyan személy írhatta, aki régtől fogva ismeri, és együtt lélegzik a Ludasi-tóval" – olvassuk a kötet recenziójában. Ezt a megállapítást a szerző bevezetőjében a következő szavakkal erősíti meg: „. . . sokszor fürödtem a vizében, a partján halásztam, gyékényt, kákát szedtem és szárítottam, télen korcsolyáztam a jegén, később pedig mintegy harminc évig kutatásával foglalkoztam . . ."

*

A legújabb egyháztörténeti munkák összefoglaló tárgyalása előtt egy kis nosztalgikus visszapillantást adok: egy bánáti falusi papra, az egyházi irodalom nesztorára emlékezem – a hetvenhárom éves ürményházi plébánosra, Erős Lajosra. Ő a múlt század kilencvenes éveiben több szerény művet is megjelentetett – szabály szerint saját költségén. Közülük a legjelentősebb a vaskos, több mint hétszáz oldalas egyházmegye-áttekintés (*Adalékok a Zrenjanini – Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*, 1993). Ez valójában sematizmus (részletes helyzetképet ad a plébániákról, közli a papok életrajzát), mivel azonban egy hasonló jellegű munka csaknem hatvan évvel korábban jelent meg, bőséges történelmi része is van: gazdag egyházi és helytörténeti adattár kerekedett belőle.

Kisoroszi plébános volt, s az ottani harmincéves szolgálata alkalmából, a helyi búcsú napján egy könyvvel lepte meg híveit (*Képek a kisoroszi római katolikus plébánia életéből*, 1995). Új szolgálati helyén, Ürményházán, egy azonos jellegű kiadványt jelentetett meg (*Képek az ürményházi római katolikus plébánia életéből*, 1997). Irodalmi próbálkozásairól két kötet tanúskodik: összegyűjtötte és kiadta Jung Tamás püspök 1937 és 1948 között keletkezett költeményeit (*Bíborló versek*, 1992), s hatvannyolc éves korában, bátorságot gyűjtve magában, a sajátjait is megjelentette (*Kései virágzás*, 1999). „A rímfaragástól eljutott a költészet kapujáig" – írta róla az előszóban Tari István.

Egy újabb, ezúttal kétnyelvű sematizmusra már nem kellett évtizedekig várni: hét évre Erős Lajos könyvének megjelenése után a püspöki hatóság kiadta a szép kivitelű, hivatalos név- és adattárát (*A Nagybecskereki Püspökség évkönyve*, 2000). A cím azonban kissé zavarkeltő, a rendszeres évi megjelenést sugalmazza, holott nem így van. (Az évkönyv fogalmát a Szabadkai Városi Múzeum időszaki nyomtatványa fedi: a *Museion* című, 2001-től évente, bár egyre kisebb terjedelemben megjelenő értesítő, amely tájékoztatót ad az intézmény munkájáról, s értekezéseket is közöl. 2004-ben esedékes a negyedik szám megjelenése.)

Mielőtt újra lépnénk egyet, tekintsünk még egyszer hátra, mégpedig Ökrész Károlynak, a már korábban emlegetett helytörténésznek a munkájára (*A temerini plébánia története*, 1993). A kritikusok, egy kis összevetéssel az évtizedekkel korábban megjelent gyülekezet- és plébániatörténetekkel megállapí-

tották, hogy egy ilyen teljes, alapos és eredeti forráskutatásokra támaszkodó szakmunka még nem jelent meg ezen a tájon. Egyből igen magasra emelte a mércét, szilárd viszonyítási alapot adott.

Az általam tárgyalt időszakban az úrháza-krónikák sorát a már szintén emlegetett Mojzes Antal nyitotta meg (*A bajmoki Szent Péter és Pál római katolikus templom története*, 2001).

Az újvidéki egyházközösség 300. évfordulójáról Matuska Márton emlékezett meg könyvében (*Új Vidéktől Újvidékig*. Történelmi és plébániatörténeti írások, 2002). Mint ahogyan az alcím is pontosítja, itt nem szabályos plébániatörténetről van szó, hanem olyan írások gyűjteményéről, amelyek valamilyen módon kapcsolhatók az újvidéki katolikusok újratelepítéséhez és egyházközösségük megalakításához. Matuska közben mélyen belenyúl az évszázadokba, az egyházmegye történetébe. A téma kibővítése előnye is, hátránya is a könyvnek, ahogy vesszük, a magyarázattól függően.

A hazai Református Keresztyén Egyház legrégibb templomának jubileumára két könyv is megjelent. Az egyik az építéssel és a benne folyó egyházi élet eseményeivel foglalkozik (*A feketicsi református templom kétszáz éve*, 2002), a másik pedig a jugoszláviai és a vajdasági reformátusság legkiválóbb alakjáról, Ágoston Sándor életútjáról és munkásságáról szól (*Egy püspök élete*, 2002). Két induló tollforgató sikeres bemutatkozását köszönthetjük: az előbbi Hallgató Imre vízépítő mérnök, az utóbbi Orosz Attila lelkész munkája.

A mérceként emlegetett Ökrész-féle plébániatörténet színvonalát a sikeres és termékeny művelődés- és helytörténészünk, Németh Ferenc érte el legújabb könyvében (*Negyed évezred az Úr szolgálatában*. A nagybecskereki római katolikus egyházközség története, 1753–2003, Nagybecskerek, 2003). Ez is egy „teljes, alapos és eredeti forráskutatásokra támaszkodó" mű (a levéltári anyag begyűjtésében két megyés püspök is részt vett: a temesvári és a nagybecskereki). E könyvvel – írja előszavában Huzsvár László székespüspök – „szürke jelenünket gyógyítjuk régmúltunk fénysugaraival", de leszögezi még a következőket is: „szemben a »biztos lemorzsolódás« fenyegető árnyával, tudatosítani kell magunkban, hogy ha 1333-ban János pap 26 hívővel jövőt látott maga előtt, mi is élhetünk a reményből 2003-ban . . ."

Kishegyes templomairól, harangjairól, temetőiről, illetve egyházi embereiről ad áttekintést Fodor Pál nyugalmazott újságíró füzete (*Harangszóval száll az idő*, 2002). Miocs József, a Paulinum rektora, a szabadkai Szent Teréztemplom kórusának karnagya egészen rendhagyó és dicséretes vállalkozásba fogott: elkészítette Bácska orgonáinak szakmai leltárát. Adatokat közöl benne építőiről (a Dél-Baranyából származó Angster József építette Bácska nyolcvanöt orgonájának csaknem a felét). Meghatározta, hogy a kézi billentyűzetűek mellett melyek azok, amelyek lábbal is mozgathatóak, s megállapította, hogy működtetésük mechanikai úton vagy sűrített levegő alkalmazásával történik-e. Sajnos a megjelenés évszáma nincs feltüntetve, így aztán kiadását az előszó megírásának (1998. XI. 22.) és a könyv szabadkai bemutatásának (2000. III. 3.) napja közé helyezhetjük.

*

A falu életéről, a parasztok életmódjáról, a mezőgazdaság helyzetéről általában kevés helytörténeti munka jelenik meg, a tárgyalt időszakban mindössze egy: Lalia Gábor szabadkai levéltáros könyve (*Gazdaságtörténeti pillanatképek Észak-Bácskából*, 2001).

Levéltári kutatásai alapján főleg Szabadka és környékének szőlőműveléséről adott érdekes és tanulságos képet, felölelve dióhéjban a váltakozó időszakok egy-egy részletét: a középkort, a török időket, a határőrvidék idejét, a XIX. század második felét. Felvillantja még a szabadkai halászat, méhészet és dohánykertészet egy-egy epizódját is. Talán jobb lett volna, ha a szerző a szőlészetnél marad, annak útját kíséri végig, egészen napjainkig. Így egységesebb és alaposabb munka születhetett volna. Erre a lehetőség adva volt, élni kellett volna vele!

Hiányérzetünket némileg enyhítik a mezőváros- és falutörténetek, ezek egyszerűen nem kerülhetik meg a témát. Az ínség azonban marad, az, ami „hiányzik", az a kinagyítás, a tárgykör kifejlesztése és körüljárása, az elmélyedésre hajló igény.

A közelmúltban két ilyen könyvet is kézbe vehettem, két rádiós újságíró munkáját. Az egyik Ternovácz Istvánné (*Pusztulj, kulák!*, Parasztsanyargatás a Vajdaságban, 1996), a másik pedig Gallusz Lászlóé (*Földéhség*. Szociográfiai portrék, 1996).

Az előbbi közvetlenül a második világháború utáni időkről szól, az agrárreform, a kolonizáció, a kötelező beszolgáltatás, a földmaximum-csökkentés, a határrendezés koráról, amikor a bácskai és bánáti, de úgy is mondhatnám, hogy a kelet-európai parasztság életében drámai fordulatok játszódtak le, ezen belül pedig a kisebbségi magyarság életében is. Rajtuk, úgymond, kétszer is elverték a port: egyszer azért, mert parasztok, másodszor pedig azért, mert nem a többségi nemzet tagjai.

Az utóbbi, a Gallusz-féle könyv, már a konszolidálódás „regénye": szociográfiai portrékat fest hol élénkebb, hol sötétebb színekben, azokról, akik a zord idők, az erőszakos kollektivizálás után talpra tudtak állni, tanulni akartak és tudtak, akik a többieknél „nagyobbat tudtak lépni".

Sajnos, e két fontos könyvnek nem lett folytatása . . .

*

Gallusz László még egy jelentős könyvet helyezett az asztalra, lapjain egy sajátságos „honvédtalálkozó"-ra került sor: közzétette az oroszországi hadifogságból hazatérő bácskaiak vallomásait (*Az élet poklában*, 1997). A hadfiak nyilatkozata tanúságtétel és kitárulkozás volt az örök kínok földi megjelenéséről. A kisebbségi ember ebben az esetben is nemcsak a gyehenna kínjait szenvedte végig, hanem külön is pórul járt: hol az egyik, hol a másik oldalra sodródott, hol bajtárs, hol ellenség volt. Az adai Vreczkó Ferenc két fényképét közli könyvében Gallusz László: az egyiken a Jugoszláv Királyi Hadsereg egyenruhájában feszeng, a másikon pedig a Magyar Királyi Hadsereg mundérját viseli. Melyikben érezte jól magát?

„Melyik frontról beszéljek először, az oroszról vagy a szlavóniairól?" – kérdezte a zentai Pap István a riporter Törköly Istvántól, a Petőfi brigádról szóló könyv szerzőjétől (*Akikért nem szólt a harang*, Vajdasági magyar frontharcosok vallomása, 2001). Még azt is hozzáfűzte, két ország katonájaként hol az egyik, hol a másik oldalon állt: magyar honvédként megjárta a Don-kanyart, petőfista partizánként pedig részt vett a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg befejező hadműveleteiben.

Ide-oda sodródott tehát. Az ő szemszögéből nézve melyik oldal volt az igazi? Besorozott katonaként alighanem az egyik sem . . .

*

Nem tudom, felfigyelt-e az Olvasó arra, hogy az újvidéki helytörténeti kiadványokról az eddigiek során alig volt szó. Nincsenek, nem léteznek? De vannak, ha nem is olyan számban és kvalitásban, mint elvárható lenne, s élik a maguk világát, talán hatnak is és betöltik szerepüket.

A műfajnak még egy „specialistája" is működik körükben: Uri Ferenc nyugalmazott történelemtanár. Az ő munkáival gyakran találkozni lehet a lapok hasábjain, az időszaki kiadványok lapjain. Három évvel ezelőtt megjelent könyvében (*A kultúra szolgálatában*, 2001) az újvidéki Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület hetvenéves történetét dolgozta fel nagy részletességgel, sok-sok képpel, a munkatársak egész hadának mozgósításával. Ezzel a módszerrel, azaz a társszerzők sokaságával hozta tető alá egy korábbi könyvét is (*Az újvidéki Egység Sportegyesület története*, 1998). Nem egy közöletlen kézirata hever fiókjában, köztük az újvidéki magyar gimnázium története, amelyre talán hamarosan akad kiadó.

Ózer Ágnes muzeológus és történész könyvének címe (*Élet és történelem*, 2002) két ellentétes jelentésű szóból áll, de ezeket több szál is egybeköti. Kettős alcíme is van (Esszék Újvidékről. Magyar történelem – szerb történelem), mintegy utalva arra, hogy a könyv tárgya is két részre tagolódik: a helytörténeti írások csokrára, Újvidéki kistükör címmel, és a történelmi tanulmányok gyűjteményére. Talán jobb lett volna, ha külön-külön jelennek meg: az előbbi esetében újabb „kistükrök"-kel, újabb helytörténeti mazsolákkal kiegészítve, az utóbbi esetben pedig még néhány értekezéssel komplettálva azokat a kritikai észrevételeket, amelyeket a szerb történelemszemléletről, a szerb történetírás magyarságképéről adott. Mindkettőre bőséges forrás kínálkozott: a Városi Múzeum, ahol szerzőnk dolgozik, tele van még múltunk fel nem tárt adataival, az élet pedig szinte naponta „szállítja" a számunkra olykor éretlen és érthetetlen „csemegéket" a szerb történetírás köréből.

Az Ózer Ágnes-féle könyv helytörténeti részének még egy hozadéka van. Az ő Újvidéki kistükre hamisítatlan városi légkört áraszt, urbánus szellemű. Pontosan azt az űrt tölti be, amelyet egy-egy zombori és szabadkai könyv nemrégiben már megtett.

F. Cirkl Zsuzsa (*Látjátok feleim . . .*, 2003), a zombori Szent Rókus temetőben, a megyei nagyságok sírhantjai között barangolva egy elsüllyedt bácskai magyar világról ad érzékletes képet, habár komázó hangneme, túlzott bizal-

maskodása az olvasóval nem mindig vált szövegének előnyére („Be szeretném neked mutatni . . .", „sétálni hívlak . . .", „nézd el ezt nekem . . .", „talán a te koponyádban is megfordult . . .").

Egészen egyedi vállalkozás Dévavári Zoltáné (*Régi házak, régi történetek*, 2000). Ő húsz-egynéhány művelődéstörténeti jegyzetében – Herceg János múltidéző esszéinek szellemében – feltérképezte Szabadka jeles embereinek egykori lakhelyét, s közben képet is festett róluk nemegyszer eddig még közöletlen adatok felhasználásával. A pallérozott polgári kultúra jelenségeit, urbánus megnyilatkozásait jegyzi kitűnő könyvében Dévavári Zoltán.

Ennek a lehelete árad Ózer Ágnes újvidéki kistükréből is, pótolva ezzel hiányérzetünket.

*

Három friss kiadvány fekszik az asztalomon, ezekkel zárom vizsgálódásaimat.

Ritka esemény, ünnepi pillanat: megjelent egy 1976-ból és 1977-ből már jól ismert helytörténeti munka újabb (hasonmás) kiadása.

Az eszéki HunCro Sajtó- és Nyomdaipari Kft. úgy ítélte meg, hogy hosszú évek után újra van érdeklődés Baranyai Júlia tanárnő ma már akár klasszikusnak is nevezhető munkája iránt (*Vízbe vesző nyomokon*. Fejezetek a Drávaszög történetéből, 2004), s az újvidéki Forum Könyvkiadóval együtt ismét megjelentette.

Hát ilyen is van: egy helytörténeti (művelődéstörténeti, néprajzi) munka harmadik kiadása! (Mint mindennek, ennek is van azonban előzménye: Érdujhelyi Menyhért újvidéki várostörténete is három kiadásban jelent meg, a legutóbbi 2002-ben.)

„Vidékünk európai hírnevű embereinek lábnyomait követtem . . ., hogy végleg bele ne vesszenek a feledés évszázados mocsarába . . ." – írja Baranyai Júlia művének előszavában. Törekvéseit teljes siker koronázta, a harmadik kiadás is mintha ezt igazolná. Hajtsunk fejet előtte . . .

A főhajtás az alábbi kiadvány esetében már elmaradhat, jóllehet a kezdeményezés nagyszerű volt: emléket állítani Králik Lászlónak, a becskereki piarista főgimnázium tudós professzorának, aki 1910-ben, az iskola értesítőjében az országban elsőnek ismertette az európai országokban gyorsan terjedő cserkészmozgalom céljait, s felhívta a figyelmet sir Baden-Powell angol tábornok Scouting for Boys című könyvére, a cserkészet bibliájára, elkészítette annak magyar változatát, megalkotva közben cserkész szavunkat, az angol elnevezés magyar megfelelőjét. Nos, e terjedelmes fordítás újraközlésére vállalkozott Bővíz László beodrai plébános, a Vajdasági Magyar Cserkészszövetség elnöke, a Templomos Lovagrend tagja nemrégiben megjelent könyvében (*A magyar cserkészet születése*, Beodra, 2004).

Ő egyúttal a könyv felelős kiadója is, szakmai járatlansága folytán azonban könnyen félreérthető hibát követett el: a címoldal ugyanis nem fedi a belső oldalak tartalmát! Králik László helyett szerzőként Bővíz László van feltün-

tetve, holott az ő szövege ötoldalnyi terjedelmű a megjelent 164-ből, a többi Králiké.

A címoldalon tehát Králik László nevét illett volna feltüntetni, Bővíz Lászlóét pedig az egyik belső oldalon talán ezzel a szöveggel: a könyvet sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a képeket összegyűjtötte és válogatta . . .

Nem egészen világos, mit jelent a következő közlés a könyv belső oldalán: „Megjelent a Piarista Rend magyarországi tartományfőnökségének 66/2003. számú engedélyével." Bizonyára nem ahhoz adták hozzájárulásukat, hogy bárki is – tapasztalatlanságból, elővigyázatlanságból – idegen tollakkal ékeskedjen.

Ezzel a szakszerűtlen kiadvánnyal újra Králik László, a cserkészeszme honi magvetője rövidült meg, mint már többször is korábban, holott a szándék ennek az ellenkezője volt: fejet hajtani munkássága előtt . . .

Nem palástolt kedveszegettségemre gyógyírként hatott – úgy is mondhatnám: feldobott – Hulló István biológusnak, a Szabadkai Városi Múzeum igazgatójának szép és olvasmányos könyve (*Madárlesen*. Jegyzetek Vajdaság élővilágáról, 2004). Nem kifejezetten helytörténeti munka, de tájtörténeti részeivel mégis leheletfinom szálakkal kötődik a műfajhoz. Teszi ezt a makkhetesi Nagyrét leírásával, amelynek pusztulását az emberi beavatkozás idézte elő, a Ludasi-tó partján létrehozott ősi lakótelepek bejárásával, a természetvédelmi övezetek számbavételével, a felújított Palicsi-tó négy mesterséges szigetén tapasztalt életjelenségek megfigyelésével.

Szerzőnk természetbúvárként, tudós madártani szakértőként becserkészte Észak-Bácska és Észak-Bánát részben érintetlen tájait, s érzékletes sorokkal festi le a hullámzó homokdűnéket, a kőriserdők lápvilágát, a Körös-patak hűs vizének élőlényeit, a galagonyás irtásréteket, a Hanga-part füves tábláit, a vadvizek tocsogóit, s közben megfigyeli az élővilág jelenségeit a törökbecsei Sóskopón és a jázovai túzokrezervátumban, szemügyre veszi a barkáscinege újratelepülésének részleteit, kilesi a madárvonulás titkait, az itt telelő szárnyasvadak vedlését (a kopott tollat felcserélik újjal, ne érje váratlanul őket a zord idő beállta), vagy éppen a dolmányos varjakkal barátkozik, amit a fényképezőgép is megörökített (ezt a madarat meg ködmönös- vagy lajbis varjúként is ismerik).

A jelenségek leírásakor segítségül hívja kedvenc költőit is – Áprily Lajost, Fehér Ferencet, Arany Jánost –, de maga is lírai hangokat üt meg, amikor a természet szépségeit kívánja érzékeltetni. „Késett a virradat – írja. – A hajnali eget borító nehéz esőfelhők morcosan, lustán gomolyogtak, rá sem hederítve a felkelő nap bágyadt sugaraira." Egy másik helyen így fogalmaz: „A vén kopóra észrevétlenül rátelepedett a csendes alkonyat, és a darvak távolodó, halk kurrogása beleveszett az áprilisi éjszaka zsoltári csendjébe."

A szárnyaló sorok, a váltakozó évszakok rendjét követő írások azonban mindvégig az élővilág, a természet tanulmányozásának és megismerésének meg a természetvédelem szolgálatában állnak. De ezeket olyan ember írta, aki Móra Ferenc szavaival élve, elmondhatja: „fűt, fát, virágot hamarább megszerettem, mint az embereket".

A szerző kitűnő segítőtársakra támaszkodhatott, többek között Horváth Flóriánra, akinek illusztrációi szépen kiegészítik a könyv mondanivalóját.

Hulló István kötete egyébként a szabadkai Életjel Könyvek 106. darabja.

*

Vizsgálódásaim során több mint száz helytörténeti munkáról írtam, illetve tettem említést. Mintha ez az adat is alátámasztaná az „örvendetes szaporodás"-ról alkotott véleményt . . .